

Wokół najstarszych poświadczeń leksemu *interpretacja*

Lucyna Agnieszka Jankowiak

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

ORCID: 0000-0003-1045-9539

On and Around the Earliest Attestations of the Lexeme *interpretacja*

ABSTRACT: The article presents the earliest attestations of the word *interpretacja* in the Polish language and addresses incorrect information on this topic found in scholarly and historical literature (cf. *Bibliografia*).

An analysis of the preserved sources – those used in the *Słownik polszczyzny XVI wieku* [Dictionary of the 16th Century Polish Language] – shows that the Latin loanword *interpretacja* appears in Polish for the first time in the second half of the 16th century, in the legal work *Diariusz sejmowy 1556–1557*, where it is recorded twice. In the 16th century, the lexeme *interpretacja* occurs a total of four times, exclusively with the meaning of a legal term. This terminological meaning, however, is not indicated in the *Słownik polszczyzny XVI wieku*.

According to the materials of the *Słownik polszczyzny XVI wieku*, the word *interpretacja* belongs

to very rare vocabulary in the 16th century. Nevertheless, its occurrences should not be interpreted as exceptional or anomalous, since they appear in two legal texts of the same type, originating from different decades of the second half of the 16th century.

Although the lexeme *interpretacja* (later: *interpretacja*) may seem unproblematic, misunderstandings have arisen around its earliest attestations, and these have been disseminated by important scholarly works. A reconstruction of the earliest history of the lexeme *interpretacja* demonstrates that Andrzej Bańkowski's [2000] claim regarding a non Latin origin of the word must be rejected. It is likewise incorrect to date the first attestation of this word in Polish to the 18th century (as in the *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* [Electronic Dictionary of 17th and 18th Century Polish]) or to the 19th century [Bańkowski 2000].

KEYWORDS: Polish language in the 16th–17th centuries, Legal terminology, History of the word *interpretacja*.

CONFLICT OF INTERESTS STATEMENT: The author declares that there were no conflicts of interest in this study.

AUTHOR'S CONTRIBUTION: The author assumes sole responsibility for: preparing the research concept of the article, the way it is presented, developing the method, collecting and analyzing data, formulating conclusions, and editing the final version of the manuscript.

Celem artykułu jest nie tylko przedstawienie – w oparciu o różne źródła naukowe i historyczne (por. *Bibliografia*) – najstarszych zachowanych w języku polskim użyć wyrazu *interpretacja*, lecz także błędnych informacji pojawiających się na jego temat w literaturze przedmiotu.

1. Pochodzenie leksemu *interpretacja*

Wyraz *interpretacja* pochodzi od łacińskiego słowa *interpretatio* ‘objaśnienie, wyjaśnienie’. Nie ma co do tego wątpliwości większość autorów słowników etymologicznych, w tym słowników wyrazów obcych od XIX wieku [np. Amszejewicz 1859: 214] do dziś [np. Caba, Latoń, Latusek, Sobilo, Borowczak 2009: 393; Jawor 2016: 139; Jędrzejko, Kita 2006: 261; Kamińska-Szmaj, red. 2002: 331; Kopaliński 1968: 340, 1990: 234, 2000: 234; Markowski 1996: 76; Okarmus, Tytuła 2007: 102; Rysiewicz, red. 1958: 300; *Słownik wyrazów obcych 12 000 haseł...* 2004: 186; Tokarski 1972: 312, 1980: 312; Wiśniakowska 2007: 182, 2009: 178; Zatorski 1939: 189] i słowników zapożyczeń [np. Bańko, Drabik, Wiśniakowska 2007: 147], a także opracowań o latynizmach [np. Moszyńska 1975: 179; Rybicka-Nowacka 1973: 46] oraz słowników języka polskiego [np. SJP Dor 1961: III 245; SW 1902: II 104; WSJP PAN]. Podkreślam „większość autorów”, ponieważ odmienne zdanie wyraża niekiedy Andrzej Bańkowski (zob. niżej).

2. Najstarsze pisemne poświadczenia leksemu *interpretacja*

W świetle literatury przedmiotu pierwsze (zachowane) pisemne użycie tego leksemu pochodzi z drugiej połowy XVI stulecia. Jak wynika z materiałów *Słownika polszczyzny XVI wieku* [SPXVI 1974: VIII 574–575], wyraz *interpretacja* w XVI stuleciu został poświadczony czterokrotnie, łącznie w dwóch dziełach. Dwa razy odnotowano go w *Diariuszu sejmowym 1556–1557, dopełnienia* (*DiarDop*¹), dziele, które do 1939 roku pozostawało w rękopisie [zob. SPXVI 1966: I LII]:

A tak my kwoli WM ten czas tracimy, widząc ty interpretacje recesu tego, ku ktoremuśmy się tu zjechali i nie odmawialiśmy już i na odłożenie, jedno wždy szukamy tego, jakobyśmy zagrozdzi na przyszły sjem drogę takim wykładom recesu tego, jakie teraz słyszymy. *DiarDop* 118

1 Skróty dzieł podaję za SPXVI. Cytaty przytaczam albo za artykułem hasłowym, albo bezpośrednio (i w wersji rozszerzonej, jeśli wymaga tego lepsze zrozumienie znaczenia wyrazu) ze źródła opublikowanego na stronie internetowej SPXVI w zakładce KORPUS (<https://spxvi.edu.pl/korpus/>).

Bo kiedybyśmy na odłożenie temu sejmu zwolnić nie chcieli, wybornie temu rozumiemy, że za tą interpretacją tego recesu bylibyśmy od WM w winowaniu, żeśmy my sjem stargali, upominając się tego, co już miesca nie miało. *DiarDop* 119

Pod koniec XVI stulecia leksem *interpretacja* pojawił się w tekście Stanisława Sarnickiego pt. *Statuta i metryka przywilejow koronnych...*, wydany w Krakowie w 1594 roku (*SarnStat*):

O Arendach dozywotnych, y dożywościach gołych, ábo de Plano.

PAnowie Rady niechcąc fie wdąć w długie tu interpretację Legum, iedno z wprzémey chuci á miłości fwéy fzukaiąc áby było wychowanie fłanu názfego Królewskiego/ y obroná Rzeczypospolitéy: przyzwalaia dobrowolnie ná podwyszenie Arend/ Stáróftw/ y Dzierżaw nafzych/ oftaiać mocnie przy Dożywościach nádanych: które z fpólného niedawného zwolenia Rad y Pośłów máia bydz mocno dżierzáné: y które téz dożywościa Arend/ do zywoća káždému trymać mamy. *SarnStat* 89

Artykuł de obedientia non praestanda móglby przyczyną bydz różného rozumienia y wykłádania. Przeto wáruiąc w tym Regiam dignitatem, interpretacją Artykułu tego/ którą Pośłowie Koronni w Węgrzech/ z poruczenia wfzech fłanów nam podáli/ Teraz zá fpólnym wfzech zwoleniem wtwierdzamy/ y pewną bydz znáyduiemy. *SarnStat* 165

3. Znaczenie leksemu *interpretacja*

Z powyższych cytatów autorzy *Słownika polszczyzny XVI wieku* wywiedli następujące znaczenie wyrazu *interpretacja*: ‘wykład, wyjaśnienie, tłumaczenie’. Chociaż wystąpił on wyłącznie w XVI-wiecznych tekstach prawnych², co – jak wynika z moich badań – [Jankowiak 2020] – jest ważną przesłanką przy poszukiwaniu XVI-wiecznych terminów, w przywołanym słowniku nie zasygnalizowano (np. za pomocą kwalifikatora), specjalistycznego, tj. prawniczego znaczenia tego słowa.

Leksem *interpretacja* jako termin prawniczy wystąpił w ww. dziełach w połączeniach wyrazowych³:

2 Według klasyfikacji tekstów zastosowanej w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* [zob. SPXVI 1966: I CII] oba dzieła należą do literatury specjalistycznej z zakresu prawa. Przy czym *Dziariusz sejmowy...* zaliczono to działu „parlamentaryzm, administracja, polityka”, a tekst Sarnickiego – do „normatywów”.

3 Wyodrębnia je (ale bez oddzielnych objaśnień) autor artykułu hasłowego w SPXVI.

- 1) *interpretacja recesu* (2) *DiarDop*;
reces [SPXVI XXXV 178–179] 1. *praw.* ‘odroczenie, odłożenie części spraw do następnego posiedzenia ciała ustawodawczego [...] a. o sejmie walnym Rzeczypospolitej’;
- 2) *interpretacja artykułu* (1) *SarnStat*, czyli przepisu (por. hasło *artykuł* [SPXVI I 218–221] 1.a. *praw.* ‘przepis, postanowienie w obrębie obszerniejszej ustawy’);
- 3) *interpretacja legum* (1) to połączenie latynizmu z odmienionym łacińskim wyrazem *lex* ‘prawo’, oznacza więc interpretację prawa.

4. Frekwencja leksemu *interpretacja*

Jak już wspomniałam, w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* wyraz *interpretacja* jest poświadczony w zaledwie dwóch tekstach. Poszukiwanie w innych bazach (np. Google Books, Federacja Bibliotek Cyfrowych) kolejnych XVI-wiecznych zapisów tego słowa nie przyniosło rezultatów⁴.

Diariusz sejmowy 1556–1557... i *Statuta...* Sarnickiego należą do tzw. kanonu źródeł *Słownika polszczyzny XVI wieku*, co oznacza, że objęto je statystyką. Na potrzeby tego leksykonu zostały one rozpisane w 100%, co nie jest charakterystyczne dla wszystkich tekstów kanonicznych. Dla opisu najstarszych poświadczeń leksemu *interpretacja* w polszczyźnie oznacza to również, że nie istnieje możliwość znalezienia innych jego użyc w tych dziełach. Chociaż jednak *Słownik polszczyzny XVI wieku* zawiera materiał reprezentatywny dla epoki, to nie wykorzystuje wszystkich zachowanych tekstów z tego stulecia. Ponadto leksykon ten jest ciągle uzupełniany o nowe źródła, tzw. dzieła spoza kanonu (teksty drukowane i rękopisy), tworzące dziś listę kilkakrotnie dłuższą niż teksty z tzw. kanonu, które nie są już objęte statystyką oraz nie są ekscerpowane w 100%. W związku z tym jest pewne prawdopodobieństwo odnalezienia kolejnych użyc tego leksemu, zwłaszcza w rękopisach, których przeszukiwanie nie jest możliwe w wymienionych przeze mnie bazach (jak np. Google Books).

Wyraz *interpretacja*, z czterema poświadczeniami w XVI stuleciu, należy w świetle materiałów *Słownika polszczyzny XVI wieku* do leksyki bardzo rzadkiej. Nie można ich jednak interpretować jako wyjątkowych czy osobliwych, ponieważ pojawiły się w dwóch tekstach, należących do tego samego typu

4 Trzeba ponadto uzupełnić, że terminu *interpretacja* nie ma też w XVI-wiecznych słownikach, gromadzących terminologię prawniczą: wyłącznie (różne wydania słownika Jana Cervusa z Tucholi [zob. Karpluk 1973]) lub między innymi (słowniki Bartłomieja z Bydgoszczy z 1532 i 1544 roku, por. [Kędelska, Kwilecka, Łuczak 2003]). Opracowania dawnej polskiej terminologii prawnej Aleksandra Zajdy również nie notują tego leksemu.

źródeł (tekstów prawniczych), oraz pochodzących z różnych dziesięcioleci drugiej połowy XVI wieku.

5. Kontrowersje wokół wyrazu *interpretacja*

W dostępnych materiałach drukowanych i internetowych znaleźć można informacje, w świetle których rekonstrukcja najdawniejszej historii tego słowa byłaby inna od wyżej zarysowanej. Dotyczą one pochodzenia i pierwszego poświadczenia omawianego wyrazu. Opinie odmienne od przedstawionych przeze mnie pojawiają się u Bańkowskiego oraz w ESXVII.

Bańkowski [2000: 556] w *Etymologicznym słowniku języka polskiego* z roku 2000 przy hasle *interpretacja* podaje skróty języków: nm., ang., fr., co wskazuje na wpływ tych języków na pojawienie się w polszczyźnie zapożyczenia *interpretacja* [por. 2000: XXV]. Z kolei w *Słowniku wyrazów obcych PWN* z 1999 roku, w którym Bańkowski opracowywał etymologię haseł, przy leksemie *interpretacja* wskazano łacińskie pochodzenie [Sobol, red. 1999: 484].

Bańkowski w *Etymologicznym słowniku języka polskiego* wymienił również rok 1861 jako datę pierwszego (według niego) poświadczenia słowa *interpretacja* [2000: 556]. Rok 1861 oznacza, że badacz powołał się na obecność tego wyrazu w tzw. Słowniku wileńskim (w znaczeniu ‘wykład, wyjaśnienie, tłumaczenie’) [SWil: I 423]. Tymczasem w XIX stuleciu leksem *interpretacja* został zarejestrowany wcześniej w słowniku wyrazów obcych, tj. *Dykcjonarzu* Michała Amszejewicza z 1859 roku (również w znaczeniu ‘wykład, wyjaśnienie, tłumaczenie’) [1859: 214], będącym ukrytym źródłem wspomnianego tzw. Słownika wileńskiego [zob. Skorupska-Raczyńska 1995; 1998].

Z kolei w *Elektronicznym słowniku języka polskiego XVII i XVIII wieku* przy hasle *interpretacja* znajduje się informacja, że leksykony wcześniej, czyli przed XVII i XVIII stuleciem, nie notują tego wyrazu. Autor hasła, które jest jeszcze w opracowaniu („załączek artykułu hasłowego”, jak napisano na stronie tej bazy), nie zauważył odnotowania go w wymienionych już przeze mnie materiałach *Słownika polszczyzny XVI wieku*, zarówno w wersji papierowej, jak i elektronicznej. To nie jedyny błąd w tym artykule hasłowym (zmodyfikowanym ostatni raz 9.07.2018). Następną pomyłką dotyczy daty pierwszego poświadczenia dla okresu, który obejmuje *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*. Podano tu rok 1733 i cytat z wydanego w tym roku w Warszawie dzieła Stanisława Konarskiego pt. *Rozmowa pewnego ziemianina ze swoim sąsiadem...* (KonSRoz 36) (por. niżej). Z kolei na końcu artykułu hasłowego znalazła się uwaga w nawiasie kwadratowym: „więcej cytatów w Korpusie Barokowym”, która odsyła do *Elektronicznego korpusu tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)*, zwanego KORBA. Niestety, jest

ona myśląca, ponieważ w tej bazie nie ma żadnych cytatów z omawianym leksemem.

Jak wiadomo, materiały do słownika polszczyzny XVII i XVIII wieku są w pewnym rozproszeniu i składają się na nie: *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, *Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)*, zwany KORBA, *Kartoteka Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, w wersji papierowej jest tylko jeden tom (w kilku zeszytach) pt. *Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*. Pozycje te różnią się nie tylko stopniem zaawansowania prac nad opracowaniem poszczególnych haseł, lecz nawet listą haseł i stosowanymi skrótami źródeł (por. wykaz skrótów ESXVII i w *Kartotece Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*).

W *Kartotece Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* zeskanowanej i zamieszczonej w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych (RCIN) znaleźć można 21 poświadczeń wyrazu *interpretacja* dla okresu od początku XVII do końca XVIII stulecia, w tym 8 użyc w XVII wieku i 13 w XVIII stuleciu.

Pierwsze XVII-wieczne poświadczenie pochodzi już z 1612 roku z kazania Fabiana Birkowskiego pt. *Na pogrzebie [...] ks. Piotra Skargi [...] kazanie* (Kraków 1612)⁵:

Co to zá chrzešt ogniowy? Kto kiedy flychał o chrzcie takim z ognia? iabym rozumiał mimo inne interpretacye ognia tego użyć ná fłowá káznodzieyfskie/ ktore z dufz ludzkich rdze grzechowe wypaliwáią/ á zaráz pomáfzczywáią grzeźfniki ná pokutę. *Birk.Skarga*, 1612, s. 6–7.

Kolejne użycie jest również z pierwszej połowy XVII stulecia. Znalazło się w dziele Krzysztofa Radziwiła pt. *Księcia... sprawy wojenne i polityczne* (1621–1632):

Na Rygę nie masz się z kim rzucić, inszych zamków nie masz jako i Nitawy czém dobywać? Do Litwy, gdyby nieprzyjaciel z morza wysiadł, dalekoby odwrót uczynić. Bo co WMć Pan pisać raczysz, iż to nie jest verisimile, aby nieprzyjaciel wszystkich Intlant wprzód nie osiadłszy, do Litwy miał sedem belli przenieść,

5 Zdarza się, że na fiszkach w *Kartotece Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* albo nie ma cytatu (jest tylko lokalizacja), albo jest on zbyt krótki. W takich sytuacjach korzystam z wydań XVII-wiecznych dzieł (nie zawsze z tych, z których do słownika ekscerpowano materiał, bo informacja na ten temat nie zawsze jest podawana). Jeśli przy cytacie jest tylko skrót dzieła z lokalizacją, jak w przypadku cytatu z Borkowskiego, oznacza to, że cytat pochodzi z fiszki.

to pono ze złej strony interpretacji pisanie mego poszło: bo nigdy ja tego królowi Imci i WMości nie donosił, żeby od Inflant odbieżawszy Litwę wojować miał; alem to pisał, i teraz toties quoties to ponawiam, iż księżę Gustaw dawne wojsko, którego ma circiter 8,000, w Inflanciech zostawiwszy, i na dobywanie ostatka fortet tamecznych obróciwszy, świeże wojsko do Litwy i Kurlandyi przyprowadzić, i przez taką dysmembracją tego dopiąć chce, abyśmy mu Litwy broniąc, odbieżane Inflanty in praedam puścili⁶.

Pozostałe XVII-wieczne poświadczenia pochodzą z drugiej połowy XVII stulecia. Pierwsze z nich pojawiło się w latach 70. w liście Jana Sobieskiego, wówczas jeszcze hetmana wielkiego koronnego (królem był od 1674 roku), do jego żony, Marysieńki (od 1665 roku), datowanym na 6 sierpnia 1670:

Odjazd Wci serca mego cale tu inaczej interpretują po całej Polszcze i jeszcze mi tym więcej przydają inwidi. I ów list króla francuskiego nic nie pomaga, który pisał do Króla JMci, oświadczając przyjaźń swoją. Po staremu na sejmikach, osobliwie na bełskim, cudowne rzeczy na mnie gadali: że ja połowę pieniędzy hibernowych na się wziął, że francuskie pieniądze rozdają między wojsko, i tysiąc tak niecnoliwych i fałszywych rzeczy. P. Bóg to płaci, że ja tu co godzina gotówem zdrowie moje za nichłożyć, a oni mi taką oddają wdzięcznością. Król JMć pytał posłanego ode mnie do dworu towarzysza, jeżeli za wiadomością moją odjeżdża p. marszałkowa do Francji. To moja taka pociecha i z Wcią sercem moim nie nażyć ani nacieszyć się, i jeszcze tak ciężkie od różnych *publice* i *privatim* cierpieć interpretacje⁷.

Zdaniem twórców *Kartoteki Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* na 1675 rok przypadają dwa kolejne użycia wyrazu *interpretacja*. Na fiszce, która znalazła się w niealfabetycznej kolejności między innymi fiszkami z wyrazem *interpretacja* (co podkreśla, że użycie to potraktowano jako zapis polskiego wyrazu), nie pojawił się żaden cytat, tylko nagłówek hasła INTERPRETATIA oraz skrót źródła (*ZbierDruž I*) z dwoma numerami stron (s. 160, 161), co wskazuje na dwa poświadczenia. Już sam sposób zapisu sugeruje, że mamy tu do czynienia z łacińskim wyrazem, a nie zapisem polskiego wyrazu *interpretacja* w tym czasie. Źródło, z którego pochodzą oba te zapisy, to zbiór pt. *Jakuba Teodora Trembeckiego Wirydarz Poetycki*, wydany w 1910 roku przez

6 Podaję szerszy cytat z tego samego wydania z którego korzystał autor fiszki (jak wynika z numeracji stron) [Radziwiłł 1859: 214–215]. Wyraz *interpretacja* pojawił się na s. 215.

7 Cytuję za: [Sobieski 1970: 331]. Autor fiszki korzystał z wydania z 1962 roku.

Aleksandera Brücknera – i z tej właśnie edycji korzysta słownik XVII- i XVIII-wiecznej polszczyzny. Według mnie, niesłusznie jako zapisy polskiego wyrazu *interpretacja* potraktowano użycia łacińskiego wyrazu *interpretatia*. Być może autor fiszki zasugerował się faktem, że zapisy te pojawiły się jako podtytuły w tekstach łacińsko-polskich (sąsiadujących ze sobą). Nie zwrócił on również uwagi na sposób wydrukowania (kursywą) tego łacińskiego wyrazu w edycji Brücknera.

352. Amor.

Libertas, carcer, pax, pugna, dolenda voluptas,
Spes metuens, mel, fel, feria, ludus, amor.

Interpretatia.

Więzienie przy wolności, pokój nie bez rany,
Nadzieja bojaźliwa, miód z żółcią zmieszany,
Ucieszny żart, i pełna uciecha żalości:
To kres, to cel, to koniec, to jest met miłości.

353. Amantes.

Est amor in nobis, in lignis ut patet ignis.
Ignis uti lignum, nos levis urit amor.
Ligna sed in cineres vanescunt, ignis in auras,
Igitur nos cinis et noŝter quid nisi fumus amor?

Interpretatia.

Nie to jest ogień, co się swoją mocą
Wydaje wtenczas, gdy mu drwa pomocą,
Choć nie folguje (wtenczas kiedy pali)
Złotu i srebru, żelazu lub stali,
Choć całym gmachom przynosi ruinę,
W dym obracając, w proch, w popiół, perzynę.
Ten jednak, którym Wenera szafuje.
Większy swój skutek i moc pokazuje
Nad nami, cośmy z popiołu stworzeni
I w popiół znowu będziemy obroceni. [Trembecki 1910: 160–161]

Tak więc oba te poświadczenia należy odrzucić i nie wliczać ich do frekwencji polskiego wyrazu *interpretacja*. Tym samym frekwencja tego zapożyczenia dla XVII stulecia spada z 8 do 6 użyć.

Kolejne dwa cytaty z *Kartoteki Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* również budzą wątpliwości związane z frekwencją wyrazu

interpretacja w XVII stuleciu. Oba użycia pochodzą z dwóch różnych dzieł, tj. Jana Stefana Pisarskiego *Mowcy polskiego albo suplementu do tomu pierwszego Mow sejmowych. Tom wtóry nakładem i staraniem Jana Pisarskiego z 1676 roku* (t. II, Kalisz 1676) oraz pamiętnika⁸ Mikołaja Jemiołowskiego, obejmującego wydania z lat 1648–1679 i powstałego w latach 1689–1691 [Jemiołowski 000: 25, 31].

Dzieło Pisarskiego, sekretarza królewskiego, pt. *Mowca polski...* to, jak zaznaczyłam, tom drugi. Pierwszy tom wydrukowano w Kaliszu w 1668 roku pt. *Mowca polski, albo Wielkich senatorów powagą i ojczystą wymową oratorów sejmowe i pogrzebne mowy [...]* (wyd. 2: Kalisz 1683) i według badaczy była „[...] to pierwsza drukowana antologia zawierająca autentyczne mowy, o przemyślanej kompozycji, zaplanowana jako swoisty pomnik sarmackiej swady, współtworzący kanon polskich mówców” [Barłowska, Ciszewska 2022: 225; por. też. Barłowska 2010: 282–308]. Z kolei „Drugi tom [...] miał już inny charakter, zawierał bowiem wzornik mów weselnych i listów oraz dość przypadkowy zestaw mów sejmowych, głównie współczesnych Pisarskiemu” [Barłowska, Ciszewska 2022: 225, przypis 2; por. też. Barłowska 2010: 304–308].

Poświadczenia wyrazu *interpretacja*, pojawiające się w obu tych dziełach różnych autorów (Pisarskiego i Jemiołowskiego) i zarejestrowane w różnym czasie (1676 rok i przełom lat 80. i 90. XVII wieku), budzą moje wątpliwości, ponieważ dotyczą tego samego XVII-wiecznego użycia wyrazu *interpretacja* przez tę samą osobę. W obu tekstach przytoczono bowiem mowę króla Jana Kazimierza, wygłoszoną podczas obrad sejmu trwającego od 2 maja do 18 lipca

8 Nie podaję tutaj tytułu, ponieważ rękopis tego dzieła nie został nim opatrzony, a jego wydania od XIX wieku noszą różne tytuły od wydawców. Także na temat klasyfikacji gatunkowej tego tekstu pojawiały się różne opinie. Na uwagę zasługują opracowania nie tylko podsumowujące tę dyskusję, lecz także proponujące rozstrzygnięcie wątpliwości klasyfikacyjnych: „Ponieważ sam tekst nie pozwala jednoznacznie ustalić intencji autora, a inne jego wypowiedzi na ten temat nie są znane, pozostaje, idąc za dość powszechnym głosem literatury przedmiotu, uważać dzieło Jemiołowskiego za pamiętnik z wyraźnymi bardzo elementami historiograficznymi” [Jemiołowski 2000: 36]; „Odnosząc się do dotychczasowej dyskusji nad klasyfikacją gatunkową utworu Jemiołowskiego, należy stwierdzić, iż wykazuje on zarówno cechy dzieła historycznego, jak i pamiętnika właściwego, stanowiąc tym samym tekst z pogranicza obu rodzajów piśmiennictwa. Za historycznym charakterem zabytku przemawiają takie czynniki, jak skoncentrowanie się przez autora na opisywaniu doniosłych, historycznych wydarzeń (a nie własnych przygód), korzystanie z relacji innych osób przy przedstawianiu faktów, których nie znał z autopsji oraz dążenie do zawarcia w utworze jak największej liczby szczegółów, zwłaszcza z przebiegu działań wojennych. Pamiętnikarski aspekt utworu określa widoczna w opowieści dominacja wydarzeń, których Jemiołowski był naocznym świadkiem i wiążąca się z nią selektywność ujęcia relacjonowanych „dziejów”. Bliskie pamiętnikom jest też posługiwanie się przez autora tekstu gawędziarskimi ozdobnikami opowieści – dygresjami i anegdotami” [Bauer 2006: 103–104].

1661 roku. Dotyczyła ona elekcji *vivente rege*, czyli wyboru króla za życia jego poprzednika. W XVII wieku popierało ją tzw. stronnictwo dworskie, a sprzeciwiała się jej szlachta [por. np. Łepkowski, red. 1969]. Fragmenty z użyciem leksemu *interpretacyja* nieznacznie się różnią w obu dziełach (w dodatku wydanie pamiętnika Jemiołowskiego z XXI wieku uwspółcześnia pisownię):

Nie wątpię, że propozycja moiá ktoramem podał ná Seymiki *cicra Electionem* zá żywota moiego *insituendam* podziwienie iakie pobudziła W. M. z niezwykley innym Monarchom kondescendencyey Tronu / że zá żywota moiego chce widzieć zá wálnym obránien W.M. Sukcefora / ktorego mi *naturali modo fata* zostawić niechciały. Nie wątpię i w-tym / że taka rzecz niespodziewana ná rozne padlá interpretácie/ ktorým ábym fzczyrá moiá zabiegł dekláracyą / zdami fię uftnie o moich życzliwych *edocere* intencyách⁹ (Pisarski).

Nie wątpię, że propozycja moja którom podał na sejmiki *cicra electionem me vivente instituendam*, nie jednemu podziwienie jakieś pobudziła niezwykłej i temu i inszym narodom mojej kondescendencyjej successora, którego nam *naturali modo fata* zostawić nie chciały. Nie wątpię i o tym, że jako rzecz niespodziewana na różne i u różnych padlá interpretacyje, którym abym moją szczerą zabiegł deklaracyą, zdało mi się ustnie w. mść panów o moich *edocere* intencyach¹⁰ (Jemiołowski).

Rodzi się tu więc problem metodologiczny. W założeniu słownik obejmujący polszczyznę XVII i XVIII wieku uwzględnia również frekwencję wyrazów. Jak jednak policzyć użycia leksemu *interpretacyja* z dwóch co prawda tekstów, lecz dokumentujących w gruncie rzeczy to samo XVII-wieczne użycie przez tę samą osobę (króla), niebędącą w dodatku autorem żadnego z dzieł, w których przytoczono dość wiernie (sądząc z małej liczby różnic) jej słowa¹¹. Zwłaszcza że w szerszej perspektywie, problem frekwencji nie będzie dotyczył tylko wyrazu *interpretacyja*, ale większej liczby słów użytych w mowie króla, wśród których są zarówno leksemy częste (np. *rzecz, chcieć*), jak i rzadkie (np. *konsyderować*). Szczególnie w przypadku tych ostatnich różnica we frekwencji będzie zawsze znacząca, jak np. w odniesieniu do wyrazu *kondescencja*, który według *Elektronicznego słownika języka polskiego XVII i XVIII wieku* odnotowany jest tylko

9 Podaję szerszy cytat z tego samego XVII-wiecznego wydania, z którego korzystał autor fiszki.

10 Na fiszce podano tylko numer strony. Ze strony ESXVII (<https://sxvii.pl/zrodla>) wynika, że autorzy słownika korzystają z wydania z 2000 roku: [Jemiołowski 2000: 305].

11 Ponadto nie można wykluczyć, że w innych tekstach tego okresu lub nieco późniejszych (np. pamiętnikach) również przytoczono tę mowę.

raz w *Pamiętnikach* J. Ch. Paska, a w *Kartotece Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* znajduje się kilka fiszek z jego XVII-wiecznymi użyciami.

W pamiętniku Jemiołowskiego jest jeszcze jedno poświadczenie wyrazu *interpretacja* [2000: 356]. Tym razem Jemiołowski opisuje wydarzenia z roku 1665:

Które to, jako królewskie skargi na Lubomirskiego tak i jego *desideria* pod uwagę przyszły, oraz obmyślenie płacy skonfederowanemu powtórnie wojsku i drugiemu przy królewskim boku zostającemu. Różne ta materia między szlachtą miała interpretacje. Jedni królowi, drudzy wojsku, insi Lubomirskiemu aplaudowali.

Dla pełnego obrazu błędnych informacji związanych z najwcześniejszymi zapisami leksemu *interpretacja* w polszczyźnie, trzeba dodać, że rok 1733 jako data najwcześniejszego poświadczenia (dla XVII i XVIII wieku, por. wyżej *KonSRoz* 36), podana w *Elektronicznym słowniku języka polskiego XVII i XVIII wieku*, jest – niezależnie od przedstawionych przeze mnie powyżej przykładów – błędna również dla samego XVIII stulecia. Na podstawie materiałów z *Kartoteki Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* można bowiem ustalić, że od początku XVIII wieku do 1733 roku wyraz *interpretacja* pojawił się w co najmniej kilku innych dziełach, zarówno wcześniej, czyli przed 1733 rokiem (Franciszek Ksawery Otwinowski¹², *Dzieje Polski od 1696 do r. 1728*, rękopis 1728¹³; Andrzej Komoniecki, *Chronographia albo Dziejopis żywiecki*, rękopis 1704¹⁴), jak i w tymże 1733 roku (Jerzy Mikuć *Silva rerum*).

12 ESXVII (<https://sxvii.pl/zrodla>) prostuje błędnie podawane w literaturze przedmiotu imiona autora.

13 ESXVII podaje (<https://sxvii.pl/zrodla>), że dzieło to (rękopis) datowane jest na 1728 rok. Jednak wtedy powstała prawdopodobnie zasadnicza część tego dzieła. W „Przedmowie wydawcy” w jego krakowskim wydaniu z 1845 roku napisano o przepisaniu rękopisu prawdopodobnie w latach 1728–1738 [zob. Otwinowski 1849]. Tekst musiał więc powstać najpóźniej przed 1738 rokiem. Z kolei cytat odnotowany w *Kartotece Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* znalazł się przy opisie wydarzeń z roku 1717.

14 ESXVII (<https://sxvii.pl/zrodla>) przy dziele Andrzeja Komonieckiego *Chronographia...* podaje rok 1704. Na fiszce z *Kartoteki Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* przy cytacie z rękopisu (co zaznaczono skrótem „rkp” przed numerem karty – K. 116r – też podano rok 1704. Taka data rzeczywiście została zapisana na stronie tytułowej rękopisu (por. <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/6518/edition/6040/content>; dostęp listopad 2025). Nie jest to jednak rok powstania dzieła, lecz jego rozpoczęcia, gdyż wydarzenia w nim opisane obejmują lata 1400–1728 [zob. np. Stuchlik-Surowiak: 7–9; por. też Kowalski 2010]. Fakt ten jednak dla mojego wyводу nie ma większego znaczenia, ponieważ Komoniecki zmarł w 1729 roku, a więc jego zapis interesującego mnie leksemu jest sprzed 1733 roku.

6. Podsumowanie

Najstarsze w polszczyźnie zachowane zapisy latynizmu *interpretacja* związane są z drugą połową XVI stulecia. Wówczas czterokrotnie użyto go jako terminu prawniczego w dwóch prawniczych tekstach.

Chociaż leksem *interpretacja* (nowsze: *interpreacja*) wydaje się niekontrowersyjny, wokół jego najstarszych poświadczeń narosły nieporozumienia, w dodatku upowszechniane przez tak ważne opracowania naukowe, jak słownik etymologiczny Bańkowskiego i materiały do słownika polszczyzny XVII i XVIII wieku, z których badacze dziejów polszczyzny bardzo często korzystają, nie widząc potrzeby weryfikacji zawartych tam ustaleń. A mamy tu do czynienia najpierw z odmiennymi opiniami wybitnego etymologa wyrażonymi w odstępnie roku (1999 i 2000), a następnie z niedokładnością skądinąd bardzo potrzebnego i wartościowego słownika z leksyką XVII i XVIII wieku. Ta niedokładność czy niestaranność nie wynika wyłącznie z rozproszenia materiałów do tego leksykonu (wersje papierowe i różne wersje elektroniczne), różnego czasu ich przygotowywania (w tym w wersji elektronicznej trwającego jeszcze procesu tworzenia artykułów hasłowych i uzupełniania już istniejących). Niestety, wystąpiła ona już na poziomie ekscerpacji materiału z XVII- i XVIII-wiecznych źródeł oraz na etapie tworzenia artykułów hasłowych (w tym załączków haseł), kiedy niedokładnie sprawdzano lub w ogóle nie sprawdzano w dostępnych źródłach naukowych (jak słowniki rejestrujące słownictwo sprzed XVII wieku) opisywanych wyrazów hasłowych.

Przy okazji opracowywania najdawniejszej historii wyrazu *interpretacja* zrodziły również wątpliwości metodologiczne związane z frekwencją zwłaszcza najrzadszych leksemów danej epoki. Pojawiło się pytanie, jak traktować w naukowych słownikach opracowujących leksykę różnych okresów te same użycia wyrazu w danej epoce, np. cytowane słowa słynnych postaci, a zapisane w różnych tekstach tejże epoki, by nie zawyżać ich faktycznej częstości.

Bibliografia

- Amszejewicz Michał (1859), *Dykcjonarz*, Warszawa.
- Bańko Mirosław, Drabik Lidia, Wiśniakowska Lidia (2007), *Słownik spolszczeń i zapożyczeń*, Warszawa.
- Bańkowski Andrzej (2000), *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa, t. 1.
- Barłowska Maria (2010), *Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII–XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Katowice.
- Barłowska Maria, Ciszewska Małgorzata (2022), *Dlaczego nie pisarski – miejsce „Mówcy polskiego” w tradycji pogrzebowych tekstów oratorskich Jakuba Sobieskiego*, „Pamiętnik Literacki”, z. 2, s. 225–238. <https://doi.org/10.18318/pl.2022.2.15>
- Bauer Marcin (2006), *Mikołaj Jemiołowski: historyk czy pamiętnikarz? O literackości pamiętnika z czasów wojen drugiej połowy XVII wieku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica”, 8, s. 89–108.
- Caba Agnieszka, Latoń Dariusz, Latusek Arkadiusz, Sobiło Bogdan, Borowczak Alina (2009), *Wielki słownik wyrazów obcych*, Kraków.
- Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)* (KORBA) https://korba.edu.pl/query_corpus [dostęp: listopad 2025].
- ESXVII – Gruszczyński Włodzimierz, red., *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, <https://sxvii.pl/> [dostęp: listopad 2025].
- Google Books, <https://books.google.com/> [dostęp: listopad 2025].
- Federacja Bibliotek Cyfrowych, <https://fbc.pionier.net.pl/> [dostęp: listopad 2025].
- Jankowiak Lucyna Agnieszka (2020), *O kryteriach wyodrębniania terminów z XVI-wiecznych tekstów*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, vol. 27 (47) nr 2, s. 33–52. <https://doi.org/10.14746/pspsj.2020.27.2.2>
- Jawor Leszek Bogdan (2016), *Popularny słownik wyrazów obcych*, Warszawa.
- Jemiołowski Mikołaj (2000), *Pamiętnik. Dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, oprac. Jan Dziegielewski, Warszawa.
- Jędrzejko Ewa, Kita Małgorzata, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2006.
- Kamińska-Szmaj Irena, red. (2002), *Milenijny słownik wyrazów obcych*, Wrocław.
- Karpluk Maria (1973), *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Kartoteka Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, <https://www.rcin.org.pl/dlibra/publication/20029?language=pl> [dostęp: listopad 2025].
- Kędełska Elżbieta, Kwilecka Irena, Łuczak Arleta (2003), *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy. Wersja polsko-łacińska, cz. 2 (H–M)*, Warszawa.
- Kopaliński Władysław (1968), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa.
- Kopaliński Władysław (1990), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa.

- Kopaliński Władysław (2000), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa.
- Kowalski Piotr (2010), *Świat Andrzeja Komonieckiego, kronikarza Żywca. Studia z antropologii historycznej*, Wrocław.
- Łepkowski Tadeusz, red. (1969), *Słownik historii Polski*, wyd. 5, Warszawa, s. 78–79 [hasło: *Elekcja vivente rege*].
- Markowski Andrzej (1996), *Leksykon najnowszych wyrazów obcych*, Warszawa.
- Moszyńska Danuta (1975), *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław–Gdańsk.
- Okarmus Jacek, Tytuła Magdalena (2007), *Słownik wyrazów obcych*, wyd. 2, Bielsko-Biała.
- Otwinowski Erazm (1849), *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II. od roku od 1696–1728*, Kraków.
- Radziwiłł Krzysztof (1859), *Sprawy wojenne i polityczne 1621–1632*, Paryż.
- Rybicka-Nowacka Halina (1973), *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku (na materiale literatury pamiętnikarskiej)*, Wrocław.
- Rysiewicz Zygmunt, red. (1958), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa.
- SJPDor – Doroszewski Witold, red. (1958–1969), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa, wersja internetowa: <https://doroszewski.pwn.pl/> [dostęp listopad 2025].
- Skorupska-Raczyńska Elżbieta (1995), *Dykcjonarz M. Amszejewicza wobec Słownika wileńskiego*, „*Slavia Occidentalis*”, 52, s. 131–156.
- Skorupska-Raczyńska Elżbieta (1998), *Dykcjonarz Michała Amszejewicza jako ukryte źródło Słownika wileńskiego*, w: *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 4, *Materiały VI Kolokwium Językoznawczego Gniezno, 26–28 września 1996 r.*, red. Mirosława Białoskórska, Szczecin, s. 71–86.
- Słownik wyrazów obcych 12 000 haseł 40 000 znaczeń* (2004), Warszawa.
- Sobieski Jan (1970), *Listy do Marysieńki*, oprac. Leszek Kukulski, Warszawa.
- Sobol Elżbieta, red. (1999), *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa.
- SPXVI – Mayenowa Maria Renata i in., red. (1966–), *Słownik polszczyzny XVI wieku* Wrocław–Warszawa, <https://spxvi.edu.pl> [dostęp listopad 2025].
- Stuchlik-Surowiak Beata (2020), *„Historiej starych” czytanie. Człowiek i świat w Chronografii albo Dziejopisie żywieckim Andrzeja Komonieckiego*, Katowice.
- SW – Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław (1900–1927), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- SWil – Zdanowicz Aleksander i in., (1861), *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno, <https://eswil.ijppan.pl/?str=otworz-sownik>.
- Tokarski Jan, red. (1972), *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa.
- Tokarski Jan, red. (1980), *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa.

- Trembecki Jakub Teodor (1910), *Wirydarz Poetycki z rękopisu radcy dr. Ludwika Mizerskiego wydał Aleksander Brückner*, t. 1, Lwów.
- Wiśniakowska Lidia, red. (2007), *Akademia języka polskiego PWN: t. 4 Słownik wyrazów obcych*, Warszawa.
- Wiśniakowska Lidia, red. (2009), *Słownik wyrazów obcych. Dużym drukiem*, Warszawa.
- WSJP PAN – Żmigrodzki Piotr, red., *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl/> [dostęp listopad 2025].
- Zaturski Zbigniew (1939), *Słownik wyrazów obcych z podaniem wymowy*, wyd. 8 poprawione, Lwów.

dr hab. Lucyna Agnieszka Jankowiak, prof. IS PAN – Zakład Językoznawstwa, Instytut Sławistyki PAN (Warszawa); zainteresowania naukowe: historia języka polskiego, zwłaszcza słownictwo (geneza zasobu leksykalnego polszczyzny, słownictwo Stefana Falimirza, Bartłomieja z Bydgoszczy, Andrzeja Calagiusza, Stefana Żeromskiego); początki kształtowania się stylu naukowego oraz terminologii naukowej, zwłaszcza medycznej i weterynaryjnej.